

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

Висновки

Позитивне мислення - це мислення, яке здатне розвинути особистість до прийняття усього, що трапляється у житті як потоку, що несе добро і позитив, знаходити плюси у будь-якій ситуації, тобто несприятливі моменти використовувати собі на благо як учбові ситуації та, у той же час, реалізовувати сильні сторони власної індивідуальності. Орієнтовано на самосвідому дію і не паралізується страхом перед помилкою чи засудженням оточуючих, спрямовано на мету та на конкретні спроби її досягнення, а не на перешкоди, які б пояснювали неможливість досягнення цілей. Це мислення шукає позитивну складову у будь-якому людському досвіді за будь-яких обставин. Воно створює власну позитивну програму, орієнтовану на успіх, що не означає ігнорування людиною складної дійсності, однак - розмірковування як про стакан з водою, який на половину повний, ніж на половину пустий, тобто сприйняття життєвих ситуацій такими, якими вони є, без додаткових умов - означає приймати їх із розумінням і усвідомленням самого себе.

Література

1. Бобрицька В.І. Мислення та здоров'я людини. Роздуми про позитивне, критичне та негативне мислення. // Психолог. - 2004. - 12.03. - № 108. - С. 11 - 17.
2. Майер Г. Психология эмоционального мышления // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. Ред. Гиппенрейтер Ю.Б., Петухова В.В. - М., 1981. - С. 123-227.
3. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности. - М., 1991. - 287 с.
4. Пил Н.В. Удивительные результаты позитивного мышления. - Мн.: ООО "Попури", 2003. - 320 с. - (Серия "Успех").
5. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. - М.: Издательство Академии наук СССР, 1958. - 147 с.
6. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. - М: Ин-т прикладной психологии, 1998. - 512 с.
7. Тихомиров О.К. Структура мыслительной деятельности человека. - М., 1969.
8. Холодная М.А. Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуального интеллекта. - К.: УМК ВО, 1990. - с. 75.
9. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследований. - Томск: Издательство Томского университета. - М.: Барс, 1997. - 392 с.

Резюме

В статье раскрывается суть положительного мышления, некоторые структурные компоненты и пути их исследования, а также возможности его взаимодействия с другими психическими процессами.

Summary

This article represents the essence, the structure of positive mentality and the attempt of developing of the several ways for researching this phenomenon.

УДК 159.923.2:82

Е.З.Івашкевич

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ

В статті розкриті умови розвитку самосвідомості особистості школярів на уроках світової літератури в середній школі. Описано розроблена автором систему психолого-педагогічних впливів вчителя на учнів з метою розвитку самосвідомості особистості школярів. Охарактеризовано рівні розвитку самосвідомості особистості школярів.

Ключові слова: самосвідомість особистості, рівні розвитку самосвідомості.

Постановка проблеми

Останніми роками в психолого-педагогічній літературі науковці значну увагу приділяють дослідженню самосвідомості особистості. У процесі шкільного навчання й виховання вчителі повинні орієнтуватися на ті вимоги, які у майбутньому пред'явить людині суспільство. Це майбутнє потребує, передусім, людини творчої праці. Так, створювати нове можна лише за умов критичного аналізу минулого, бачення його позитивних і негативних сторін, що допоможе розвинути, вдосконалити позитивне та позбутися негативного.

Особливо актуальною ця проблема є на уроках світової літератури в середній школі. З одного боку, уроки літератури повинні створювати позитивні умови для творчості кожного окремого школяра, з іншого – учні, як правило, не усвідомлюють значущість нестандартних мисленневих завдань, запропонованих вчителем, і не виявляють бажання до їх активного творчого розв'язання. Тому в цій статті ми поставили за мету розкрити особливості психолого-педагогічних впливів вчителя на учнів, що найбільшою мірою впливатиме на розвиток самосвідомості особистості.

Визначивши як завдання нашого дослідження проблему розвитку самосвідомості особистості

школярів, ми керувались положенням, згідно з яким цей розвиток визначається насамперед середовищем виховання та навчання учнів [4-6]. Відповідно, загальним завданням експериментальної роботи було створення такого літературного оточення учнів, яке концентрувало б їх увагу не тільки на предметних (змістових) характеристиках діяльності, але і на творчому оволодінні засобами засвоєння людського досвіду, який відображений у літературних образах. Умовою якісних змін літературного оточення було перетворення процесу навчання літератури в процес розвитку, самопізнання школярів на основі використання можливостей, які вміщують у собі літературні твори.

Конкретизуючи загальний тезис про роль середовища в літературному розвитку учня, ми спиралися на уявлення про рефлексивне середовище як умову розвитку творчого мислення [1], у тому числі і його діалогічних якостей. Відповідно до цього, процес створення рефлексивного середовища відрізняється від процесу формування певного засобу (чи системи засобів) мисленнєвої діяльності передусім характером взаємодії вчителя з учнями. В останньому випадку, спрямовуючи школярів на отримання знань, оволодіння вміннями та навичками, вчитель реалізує готові уявлення про засоби засвоєння тієї чи іншої сфери діяльності (предметної сфери, сфери спілкування, особистісної сфери тощо). Учень перебуває у творчій позиції, створює нові засоби, які необхідні у цій ситуації для розв'язання певної задачі.

У процесі утворення рефлексивного середовища функція педагога полягає у заостренні уваги школярів на будь-яких протиріччях щодо певного літературного твору чи образу, які виникли в пізнавальній діяльності, та організації процесу їх розв'язання. Останнє потребує переосмислення стереотипів, які вони викликали, що і допомагає створенню рефлексивного середовища кожним із учасників процесу розв'язування творчої задачі. Так, складовими рефлексивного середовища виступають актуалізована в учнів проблемність та позиція вчителя як носія організованих форм переосмислення проблемно-конфліктної ситуації. У своїй сукупності вони відкривають для школярів можливість оволодіння цим середовищем як механізмом творчості.

У зв'язку з локалізацією змістового, предметного аспекту діяльності школярів у нашому експерименті ми конкретизуємо поняття рефлексивного середовища відповідно до цілей дослідження в понятті літературно-рефлексивного оточення учнів. Центральною ланкою організації останнього є особистість, здатна до творчого засвоєння літературної культури. Учень відіграє активну роль у організації літературно-рефлексивного оточення за умови, що він займає творчу позицію; вчитель також може організувати літературно-рефлексивне оточення, але він не тільки повинен реалізувати творчий підхід до навчання загалом, але й володіти певними методичними прийомами створення вказаного оточення.

Систему психолого-педагогічних впливів, спрямованих на створення літературно-рефлексивного оточення школярів, утворюють два комплекси формуючих заходів – змістового та рефлексивного характеру. Комплекс впливу змістового характеру включає основні та допоміжні методи. Цей поділ відбиває різний ступінь опосередкованості впливу вчителя на процес спілкування учнів з літературою: за основного впливу педагог є головною опосередкованою ланкою в системі “учень – література”, в допоміжних методах впливи відбуваються у ширшому соціально-культурному контексті, який включає і інші опосередковуючі ланки.

Як основні засоби змістового впливу на розвиток самосвідомості особистості школярів ми визначали: стимулювання проблемного відтворення учнями змісту літературного твору на основі їхніх власних уявлень; розв'язування ними творчих задач із використанням літературного твору та без нього (що сприяло виходу школярів на творчу позицію); виконання завдань та ігор, спрямованих на пізнання учнями літературного тексту як особливої форми художнього спілкування, врахування суті процесу спілкування, усвідомлення позицій партнерів по спілкуванню, розуміння думок та переживань інших людей. Також мають місце літературні дискусії, що значною мірою допомагають школярам оволодівати системою засобів художньої літератури, відкривають для них реальність смислу твору, реальність виражених в ньому переживань через встановлення паралелей з власним емоційним світом тощо.

До основних засобів ми також відносимо заходи, які забезпечували б та відображали взаємозв'язок школярів з більш широким соціально-культурним середовищем (наприклад, літературно-інформаційні бесіди, змістом яких міг бути обмін літературною інформацією між вчителем та учнем).

Допоміжні засоби змістового впливу на розвиток самосвідомості особистості школярів необхідні для розширення як часових, так і просторових меж літературного оточення учнів, подолання відстані між уроками світової літератури та реальним життям школярів, залучення сучасних випускників шкіл до літературної культури. Допоміжні засоби включали проведення консультацій для учнів з проблем, які виникають у процесі читання літературних творів; проведення літературних диспутів; відвідування театральних спектаклів за мотивами літературних творів; залучення батьків до спілкування з дітьми на літературні теми (зокрема, у зв'язку з виконанням домашніх завдань).

Серед формуючих впливів допоміжного характеру особливе значення ми відводили відвідуванню драматичного театру, виходячи при цьому з уявлення, що вихід спілкування школярів із серйозним мистецтвом за межі школи сприятиме формуванню учня не тільки як суб'єкта навчальної діяльності, але і як суб'єкта діяльності в області широкої літературної культури, що дозволить реалізувати себе по відношенню до літератури не стільки з позиції учня, а передусім з позиції особистості.

Рефлексивні засоби впливу на школярів з метою розвитку самосвідомості їх особистості ми розрізняємо на дискретні та наскрізні. Специфіка дискретного рефлексивного впливу визначається їх взаємозв'язком з тими чи іншими організаційними формами роботи, яка проводиться з учнями. На відміну

від них, наскрізний рефлексивний вплив не має такої залежності та здійснюється у межах звичайних організаційних форм роботи на уроках.

Дискретні впливи – це заздалегідь організовані вчителем різного роду проблемні ситуації, розв'язання яких потребує переосмислення звичайних способів дій. Інтелектуально-рефлексивні впливи спонукають школярів до формулювання питань, відповіді на які сприяли б глибшому розумінню змісту літературного твору; формулюванню сумнівів, які викликаються альтернативними висловлюваннями вчителя чи інших учнів; здійсненню контролю та оцінки чи корекції власного висловлювання чи суджень інших учнів; пошуку (спільного з іншими учнями) засобів розв'язання проблем в області літератури.

Загальною вимогою до прийомів розвитку самосвідомості особистості учнів є використання школярами літератури як засобу задоволення власних потреб та інтересів. Так, робота проводилась в двох напрямках, які реалізовували різноманітні аспекти прояву особистісного в мисленні. З одного боку, формуванню такого особистісного способу сприйняття художнього твору, який би відповідав проблемі, могли сприяти: пропонування школярам прикладів особистісного ставлення до літератури вчителя, інших осіб; спонування старшокласників до звернення більшої уваги на свій внутрішній світ – емоції, переживання, думки (як взагалі, так і ті, що пов'язані зі сприйняттям та розумінням літературного твору, які виникли в процесі роздумів над ним). З іншого боку, з метою розвитку самосвідомості особистості школярів передбачалось спонування учнів до ретроспективної оцінки себе та товаришів у світлі прочитаного літературного твору, побудова ними перспектив самореалізації по відношенню до літератури в майбутній професійній діяльності.

Як основний прийом, що дозволяє організувати ситуацію, в якій би мислення проявляло себе як цілісно функціонуюча система, яка об'єднує змістовий (образний) та смисловий (інтелектуальний та особистісний) аспекти, передбачалось використання проблематизації. Оскільки творчому процесу інколи заважають особистісні стереотипи, в єдності з проблематизацією можливим є використання конфліктизацій, спрямованих на з'ясування особистісних протиріч. Їх єдність утворює проблемно-конфліктну ситуацію.

З метою розвитку самосвідомості особистості учнів на уроках світової літератури найбільш ефективними формами організації навчальної діяльності школярів ми вважаємо колективні та групові. Це, на наш погляд, найбільш відповідає завданням подолання дефіциту літературного оточення, який виступає у вигляді невеликої кількості часу, відведеного на “спілкування” учнів на основі прочитаних літературних творів, розвиткові як мислення в цілому, так і його комунікативного аспекту (в тому числі і діалогічних якостей пізнавальної діяльності), що опосередковує розуміння літературного твору.

Плануючи організацію спільної діяльності старшокласників, ми спиралися на методику розвивального проблемно-рефлексивного полілогу [2,3]. Її застосування на уроках світової літератури потребувало адаптації процедури проведення. Така процедура проводилась у напрямку зміни часового режиму здійснення та пристосування до кількісного складу її учасників.

Розв'язанням першого завдання стало членування безперервного циклу полілогу (від актуалізації проблеми до повного її опрацювання) на ряд дискретних фрагментів, кожний з яких співпадав у часі з уроком. Результати, отримані в процесі полілогу, могли бути основою для його продовження на наступних уроках. Полілог здійснювався в межах мікрогруп (3-4 школярі).

Змістова робота у відповідності до методики проведення полілогу включала ряд етапів: формулювання проблеми, визначення можливих напрямків її розв'язання; оцінку та структурування “проблемного поля”, яке виникає; фіксацію всіх ідей учасників полілога; оцінку пропозицій, які вносяться; кваліфікацію учасниками та керівником найбільш вдалих пропозицій щодо способів розв'язання проблеми; реалізацію даних пропозицій; оцінку учасниками результатів роботи в цілому. Змістова специфіка експериментальної роботи потребувала доповнення деяких з описаних етапів (наприклад, формулювання проблеми, пропозицій щодо її розв'язання) зверненням до літературного твору.

Розвиток самосвідомості особистості учнів із використанням процедури полілогу досягається намаганням його учасників дотримуватися певних правил спільної роботи, таких як: в кожному обговоренні кожен учасник повинен висловити свою точку зору; наступне висловлювання не повинно повторювати попереднє; оцінка пропозиції школяра, який виступив попереднім, повинна бути змістовною (тобто, з чим і чому варто погодитися чи не погодитися) та доповнюватися певними пропозиціями, бути конструктивною тощо. Дотримання цих правил дозволяє активізувати мислительну діяльність кожного учасника полілогу як в аспекті динаміки (тобто на всіх етапах творчого процесу – постановка проблеми, пошук рішень, обґрунтування його правильності [2,3], так і в аспекті структурних (змістовно-смислових) компонентів творчого мислення [7].

Нами були виділені рівні розвитку самосвідомості особистості школярів на уроках світової літератури.

Рівень 1. Учні не розуміють змісту запропонованого ним творчого завдання, не роблять спробу його розв'язати чи навіть проаналізувати. Школярі, як правило, не можуть усвідомити головну ідею задачі та її проблемність, не погоджуються на її обговорення, не йдуть на контакт з іншими учасниками спілкування тощо.

Рівень 2. Учні лише повторюють зміст поставленого вчителем творчого завдання і концентрують свою увагу на сформульованих запитаннях, не роблять спроби уявити чи проаналізувати проблему, що міститься у завданні, висловити і обґрунтувати власні точки зору щодо бачення даної проблеми з метою

наступного її розв'язання.

Рівень 3. Спілкування школярів на даному рівні має чітко виражену спрямованість на певний літературний твір, який, на думку учнів, може сприяти розв'язанню запропонованої їм творчої задачі. Аналізуючи проблему, школярі порівнюють зміст завдання із сюжетом певного літературного твору, тобто процес розв'язання проблеми має формальний характер. Учні аналізують чи просто пояснюють вибір шляхів розв'язання проблеми чи запропонованих висновків, співвідносячи свою думку лише з окремим літературним твором, тому процес рішення задачі не є творчим, а прийняте рішення не можна вважати власним, тому що воно ґрунтується на висновках, зроблених в критичній літературі чи тих, що відповідають основній думці літературного твору (так, школярі не висловлюють власні судження, а лише повторюють думки з практичної літератури чи з тексту).

Рівень 4. Аналіз проблемної ситуації здійснюється лише на поверховому рівні. Школярі аналізують лише зміст запропонованого завдання, не роблять спроби сконцентрувати власну увагу та увагу інших школярів на проблемності даного завдання. Тому судження школярів мають суто поверховий характер, на їх основі не можна зробити висновки щодо проблеми та на основі цього виокремити шляхи творчого розв'язання задачі. З огляду на це, не можна говорити про наявність у процесі такого обговорення толерантного ставлення до думок партнерів по спілкуванню, тому що поверховий характер суджень не надає можливостей для організації продуктивного спілкування школярів із метою творчого розв'язання проблемних завдань.

Рівень 5. Учні активно включаються в процес обговорення проблемності запропонованої вчителем творчої задачі чи роблять спроби розв'язати її самостійно, у процесі індивідуальної роботи. Школярі аналізують проблемність, яку містить у собі творче завдання, порівнюють власні точки зору з думками інших учасників обговорення, при цьому толерантно ставляться до суджень партнерів по спілкуванню. Але, разом із тим, учні недостатньо мірою обґрунтовують свої власні позиції та, через це, не роблять спроби їх розвинути з метою подальшого творчого розв'язання. Отже, процес розв'язання задачі обмежується лише аналізом її змісту та порівнянням висловлених школярами думок.

Рівень 6. Учні пояснюють та роблять спроби обґрунтувати власні точки зору щодо запропонованої їм для розв'язання творчої задачі, при цьому активно співпрацюють з партнерами по спілкуванню, толерантно ставляться до інших думок та до запропонованих партнерами засобів розв'язання задач. Але школярі, аналізуючи свої власні висловлювання та порівнюючи їх із судженнями партнерів по спілкуванню, не доводять процес розв'язання творчого завдання до логічного кінця.

Рівень 7. Учні чітко обґрунтовують свої позиції, аналізуючи власні точки зору та судження, порівнюючи їх із думками партнерів по спілкуванню. При цьому учні проявляють толерантність по відношенню до інших, навіть зовсім протилежних висловлювань та засобів розв'язання іншими творчих завдань. Школярі активно відстоюють власні позиції, логічно пояснюючи та обґрунтовуючи їх. Учні не заперечують проти співпраці з партнерами по спілкуванню в процесі розв'язання проблемних творчих завдань у межах малих мікрогруп та цілого класу.

Ми провели пілотажний експеримент в ЗОШ № 23 м.Рівного. Нами були сформовані групи учнів старших класів випадковим методом. Результати експериментальної роботи показали, що 87% учнів групи 1 та 83% групи 2 не сприйняли запроповану їм творчу ситуацію як проблемну і тільки після кількох роз'яснень вчителя робили спроби скласти продовження задачі. Процентний розподіл відповідей старшокласників за їх типами наведено в таблиці 1.

Як показують дані таблиці 1, старшокласники і групи 1, і групи 2 у переважній більшості не досягли успіху, розв'язуючи дане завдання, бо не зрозуміли смисл проблемної ситуації, не усвідомили її зміст, тому спроби завершити завдання не призвели до позитивного результату. Старшокласники не можуть творчо підійти до пошуку власного рішення, роблять неусвідомлені кроки, які, хоч і мають певну спрямованість, але не сприяють логічному завершенню розв'язання запропонованої вчителем проблемної задачі.

Таблиця 1.

**Розподіл відповідей старшокласників
при розв'язанні творчої задачі (у %)**

Тип відповіді	Процентний розподіл відповідей	
	група 1	група 2

Рівень 1	31	20
Рівень 2	28	21
Рівень 3	11	23
Рівень 4	16	21
Рівень 5	9	7
Рівень 6	2	8
Рівень 7	3	0

Після проведення навчального семінару для вчителів світової літератури з метою ознайомлення із системою психолого-педагогічних впливів, які, на нашу думку, сприятимуть розвиткові самосвідомості особистості школярів, учням обох груп пропонували окрему невідому їм нестандартну тему, на яку необхідно було скласти власну розповідь. Дане завдання ми умовно назвали “Скласти розповідь на задану тему”. За 5-10 хвилин учні складали міні-оповідання в письмовій формі, виходячи із назви теми, спираючись на свій життєвий досвід та уяву. Наприклад, розповідь Петрика К. з групи 2 на тему “Теплий вітерець”:

“Теплий вітерець літав над містами України. Зелений він, тому що літав над Європою, а там – буйні зелені ліси. Ось він прошелестів в маленькому лісочку, пролітаючи поміж гілочок та погравшись з листочками. Це була добра нагода деревам пошепотіти. Вітерець підхопив слабкі легенькі листочки і полетів розмовляти з тіткою Річкою. Полетів і скинув листя на воду, як намисто. Річку звали Случ і вона мандрувала в гості до свого діда – Чорного моря. Вітерець грався дрібними хвильками на косах тітки Річки.

Вітер... Вітер... Вітрисько...

Я бачив його раз. Він грався у дідуся Дуба важким коричневим листям. Вітерець побачив мене і зник...”

Тексти, близькі до розповіді даного досліджуваного, складають ті учні, які вміють розвивати свою думку, вичерпуючи інформацію з усіх елементів запропонованої теми. Учні повинні мати добре розвинуту уяву, тобто “бачити” тему в своєму мисленні.

Наведемо приклад оповідання Юлії М. з групи 1 на тему “Посмішка”:

“Похмурий день спустився по небесних сходинах на Землю. Здавалося, що він ще спить. Але він вже прокинувся та був не в настрої. Йому хотілося втекти і заховатися за хмарку, яка пропливала поруч. Але він сів і розпочав рахувати час до сходу Сонця. Вже прокинувся Жайворонок та співав свою пісеньку над полем. Жито ще не прокинулося, але легенько ворухилося. Вітер заспівав деревам колискову. Але ті не могли вже спати та вередували, як маленькі діти. Будинки прокинулися та відкривалися вікна. День рахував: “Сто сорок два, ...три,...чотири...” І ось горизонт залився рум’янцем.

– Сто сорок п’ять хвилин, – сказав День, – щось запізно.

– Як раз вчасно, – відповіло Сонце.

Місто прокинулося. На вулицю повибігали діти. Все шуміло, гуркотіло... Маленька дівчинка посміхнулася. І День посміхнувся їй у відповідь. Небо стало блакитним-блакитним, а Сонце засміялося. День розпочався!”

Головним є те, що завдання, які зачитує вчитель, створюють певний настрій у школярів, наводять на власні думки, нагадують реальні події чи, навпаки, уносять в світ фантазії та мрії. Результати проведеного нами пілотажного експерименту показали, що застосування вчителем світової літератури описаних нами психолого-педагогічних впливів дійсно сприятиме розвитку самосвідомості особистості школярів.

Висновки

Отже, в даній статті ми описали розроблену нами систему психолого-педагогічного впливу з метою розвитку самосвідомості особистості учнів як зі сторони структури комплексу заходів змістовно-літературної та рефлексивної спрямованості, так і зі сторони засобів створення вчителем літературно-рефлексивного оточення школярів шляхом організації полілогічної взаємодії учнів, дискусій, створення та розв’язання проблемно-конфліктних ситуацій.

Література

- 1.Ананьев Б.Г. Задачи искусства // Художественное творчество: Вопросы комплексного изучения. – М., 1982. – С. 234-245.
- 2.Бородулина М.К., Минина Н.М. Диалогическая речь и методика ее преподавания (на примере немецкого языка) // Язык и стиль / Под. ред. Т.А.Дехтеревой. – М.: Мысль, 1965. – С. 211-225.
- 3.Глассер У. Школы без неудачников. – М., 1991.
- 4.Костюк Г.С., Андриевская В.В., Балл Г.А. Сравнительное исследование индивидуального и совместного решения мыслительных задач младшими школьниками // Психологич. журнал. – 1983. – Т.4. – №5. – С.23-31.
- 5.Костюк Г.С. Вопросы психологии мышления // Психологическая наука в СССР. – М., 1959. – Т.1. – С.357-440.
- 6.Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

7. Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Системный подход к изучению и организации продуктивного мышления // Исследование проблем творчества // Под редакцией Я.А. Пономарева. – М., 1983. – С.27-61.

Резюме

В статье описаны условия развития самосознания личности школьников на уроках мировой литературы в средней школе. Описана разработанная автором система психолого-педагогических влияний учителя на учеников с целью развития самосознания личности школьников. Дана характеристика уровням развития самосознания личности школьников.

Summary

In this article the conditions of the development of selfconsciousness of pupils at the lessons of world literature were described. The system of pedagogical and psychological influences on the schoolchildren with the aim to develop selfconsciousness of their person was analyzed. The levels conditions of the development of selfconsciousness of pupils were characterized.

УДК 316.614.5

О.В.Квашук

ТЕЛЕБАЧЕННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ШКОЛЯРІВ

Стаття присвячена актуальній проблемі впливу телебачення на моральний розвиток школярів. Обґрунтовано необхідність формування вибірково-оцінного ставлення дітей до телевізійних програм, спрямовуючу роль авторитетного дорослого у цьому процесі.

Ключові слова: моральна свідомість, вплив телебачення.

Постановка проблеми

XXI століття називають століттям автомобілів, атомної енергії, освоєння космічного простору. Отож вірним буде ствердження, що початок XXI ст. є століттям Інтернету та телебачення. Іде бурхливий розвиток засобів комунікації, але телебачення і на сьогодні залишається самим масовим і доступним носієм інформації.

Останнім часом телебачення викликає небувалу цікавість суспільства, соціальних інститутів, сім'ї. Це пов'язано, на наш погляд, зі збільшенням значимості телебачення в житті людини, впливу ТБ на формування свідомості. За даними соціологів телебачення займає одне з перших місць по силі виховного впливу, виступаючим засобом інтенсифікації пізнавально-оцінного ставлення до життя.

Основною особливістю сутності дитячої психіки є перевага емоційного ставлення до об'єктів дійсності при відсутності першопочаткових когнітивних уявлень про них. Це зумовлює таку особливість ранніх дитячих уявлень, як некритичність. Не даремно відомий критик Едуард Шим зазначає: "Діти подібні знаменитому "чорному тілу" з підручників фізики, яке поглинає всі промені, що надходять ззовні". Первинне емоційне відношення, сформоване в дитини, на думку російського психолога С.К. Рощина, надалі виконує роль своєрідного фільтра, який або сприяє сприйняттю інформації, якщо вона відповідає емоційному ставленню, або навпаки, гальмує засвоєння відомостей, що вступають у протиріччя з ним.

На нашу думку, не слід сперечатися про користь і шкідливість передач ТБ, це об'єктивна реальність, яку ми не в силах змінити. Але в наших силах спрямувати моральний розвиток дитини у потрібне нам русло. Для цього слід знати та враховувати в своїй роботі та вихованні особливості соціального мікро середовища дитини і вносити необхідні доповнення та корективи у виховний процес [3;С.32].

З ціллю виявлення впливу ТБ на моральне виховання молодших школярів, ми провели опитування учнів на базі кількох шкіл м. Острога. Використовуючи методику А.Н. Лутошкіна про сприйняття кольорів, ми виділили 7 кольорів, які мають різне емоційне навантаження: червоний колір – піднесений настрій; оранжевий – радість, тепло; жовтий – світле, приємне; зелений – спокій, затишок; синій – сум, смуток; фіолетовий – тривога, нудьга; чорний – повне спустошення.

Кожна дитина отримала індивідуальну картку, яку ми назвали " мій настрій". З лівої сторони були розташовані кольори, з правої їх значення. Дитина самостійно навпроти кожного кольору повинна була написати ті передачі, які переглядала і які викликали у неї відповідний настрій.

Результати опитування виявили, що дітьми першого, другого, третього класів (всього 120 учнів) було переглянуто за тиждень 609 телепередач. Загалом гарний настрій (радість, захоплення) був у дітей після перегляду 282 передач (46,3%), тобто, майже, половини. В основному це дитячі та розважальні передачі, пізнавальні передачі про звірів, та природу, а також художні фільми. Серед них ми хочемо виділити: кіножурнал "Єралаш"; дискавери "Джеф Корвін"; "Камера сміху"; телесеріали "Друзі", "Мисливець за старовиною", "Поліцейські на велосипедах", "Рослинне життя", "Ксена", "Водна планета". Перегляд 98 передач, що викликав у дітей спокійний настрій становить (16%). Сум та тривогу викликали 222 передачі (36,4%), тобто, більше третини переглянутих. Серед них діти виділили зарубіжні мультфільми, найчастіше американські та японські м/с "Покемони", "Лицарі всесвіту", "Мисливці за привидами", "Капітан Симіан і космічні мавпи" – про божевільних роботів та привидів, про створіння покемон, яке постійно вигукує два слова – атака вогнем. Негативну реакцію викликали у дітей перегляди інформаційних передач ("Кримінал", "Новини", "Розшук дітей", "Тема дня"), боєвики, фільми жахів ("Чи боїшся ти

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовізації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарева О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект ...	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема ...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20